

Jurisprudencija, 2005, t. 69(61); 44–53

SUMARINIS PROCESAS: ROMĖNIŠKOSIOS KILMĖS PAIEŠKOS, TAKYMO PROBLEMAS BEI TEISINIO REGLAMENTAVIMO TOBULINIMO GALIMYBĖS

Doktorantas Marius Jonaitis

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 45 93
Elektroninis paštas marius.jonaitis@kat.lt

Pateikta 2005 m. kovo 14 d.

Parengta spausdinti 2005 m. rugsėjo 20 d.

Pagrindinės sąvokos: romėnų teisė, sumariniai procesai.

S a n t r a u k a

2003 m. sausio 1 d. įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksui (toliau – CPK), įtvirtinusiame didelę proceso formų įvairovę, teismų praktikoje imta aktyviai taikyti šio kodekso normas, reglamentuojančias teismo įsakymą bei dokumentinį procesą. Galimybė kreiptis į teismą sumarinio proceso tvarka gana dažnai naudojasi ir civilinių teisinių santykių subjektai. Sumarinio proceso sampratos, atskirų sumarinio proceso formų ypatumai mokslinėje literatūroje nagrinėjami gana plačiai, tačiau išsamiau išskirti istorinę sumarinio proceso kilmę kol kas nebuvo mėginta, todėl tai bene pagrindinis šio straipsnio uždavinys.

Sumarinis procesas padeda pasiekti didesnio teismo proceso sutelktumo bei ekonomiškumo, tačiau neretai susiduriama ir su kai kuriomis problemomis. Viena jų – tai aplinkybės, kad skolininko, atsakovo gyvenamoji, buveinės vieta yra nežinoma, paaiškėjimas jau teismui išdavus teismo įsakymą arba priėmus preliminarų sprendimą. Šios problemos aktualumą teismų praktikoje suponuoja intensyvus civilinių teisinių santykių subjektų mobilumas bei ganėtinai žemas verslo subjektų, ypač nedidelių įmonių, veiklos stabilumas, todėl straipsnyje nagrinėjamas proceso koncentruotumo ir tinkamo proceso principų santykis sprendžiant procesinių dokumentų įteikimo šiais atvejais klausimus.

Kita vertus, pažymėtina, kad įstatymų leidėjas, įtvirtinęs CPK net keletą sumarinio proceso formų, ne visiškai pagrįstai nustatė iš esmės vienodą teismo įsakymo ir dokumentiniame procese priimamo preliminarus sprendimo įsiteisėjimo tvarką, kuri kritikuojama ir teisės mokslininkų, ir praktikų. Straipsnyje į šią problemą mėginama pažvelgti per istorinę prizmę, pasitelkiant romėnų civilinį procesą, tarpukario Lietuvos patirtį, įvertinant kai kuriose užsienio valstybėse egzistuojantį sumarinį procesą.

Civilinio proceso paskirtis – užtikrinti greitą ir teisingą privačių ginčų sprendimą, ginčijamų civilinių teisių bei pareigų nustatymą. Būtinumas garantuoti operatyvų ir teisingą bylos išnagrinėjimą kaip vienas iš svarbiausių procesinės teisės paskirties aspektų įtvirtintas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje bei plačiai atskleidžiamas Lietuvos Aukščiausio Teismo praktikoje (LAT nutartys civilinėse bylose *BUAB „Magvé“ v. UAB „Zigné“*, *Kikalienė v. AB „Turto bankas“* ir kitose) [3].

Štai jau ir galiojant 2002 m. redakcijos CPK, 2003 m. birželio 18 d. nutartyje civilinėje byloje *L. Drevinskienė v. I. R. Drevinskienė* Aukščiausiasis Teismas dar kartą pažymėjo, kad proceso operatyvumas yra vienas iš teisės į tinkamą teismo procesą principo turinį sudarančių elementų [3].

Be kitų procesinių priemonių, kuriomis įstatymų leidėjas siekia užtikrinti kuo greitesnį privačių ginčų sprendimą, yra supaprastintojo ir sumarinio proceso įtvirtinimas procesiniame įstatyme. Pažymėtina, kad kol kas supaprastintasis ir sumarinis procesas Lietuvoje nėra ganėtinai aiškiai skiriami.

Tai lemia dvi pagrindinės aplinkybės – esamas teisinis reglamentavimas bei neišsamus klausimo atskleidimas teisinėje literatūroje. CPK daugeliu atvejų suminio ir supaprastintojo proceso sąvokas vartoja kaip tapačias. Teoriniu lygmeniu šias sąvokas mėginta atskirti R. Norkaus straipsnyje „Sumariniai procesai: samprata, požymiai, rūšys“. Minėtas autorius straipsnyje skiria apibrėžtuosius ir neapibrėžtuosius sumarinius procesus, kurių pirmieji yra susiję su dideliu bylos medžiagos koncentruotumu, bylos aplinkybių tyrimo ribojimu, tuo tarpu antrieji reiškia formalių priemonių naudojimą procesui pagreitinoti [15]. Apibrėžtųjų sumarinių procesų kategorijai autorius priskiria teismo įsakymą, dokumentinį procesą, bylas dėl daikto valdymo pažeidimų. Neapibrėžtieji sumariniai procesai – tai atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai, susiję su atskirų procesinių principų, normų taikymo ribojimu arba šio taikymo ribų išplėtimu tam tikrų rūšių ginčiuose (šeimos, darbo bylos).

Atsižvelgiant į R. Norkaus nurodytą pagrindą, kuriuo remdamasis autorius klasifikuoja sumarinius procesus, t. y. skirsto į konkrečias priemones, kuriomis užtikrinamas proceso koncentruotumas (leidimas nukrypti nuo kai kurių procesinių reikalavimų arba keisti jų taikymo apimtį bei bylos aplinkybių tyrimo ribojimas), tokia pozicija yra gana pagrįsta. Kita vertus, suminio ir supaprastintojo proceso atskyrimo motyvuotumo galima mėginti ieškoti ir istorinėje civilinio proceso raidoje.

Tradicškai įprasta atskirų šiuolaikinės civilinės teisės bei civilinio proceso institutų ištakų ieškoti romėnų teisėje. Toks istorinio bei lyginamosios teisėtyros metodų taikymas ganėtinai veiksmingas ir nagrinėjant sumarinius procesus. Savo siūlymą aiškiai atskirti suminį ir supaprastintąjį procesus (arba apibrėžtąjį ir neapibrėžtąjį suminį procesą) romėnų teisės principais iš dalies grindė ir R. Norkus, remdamasis posesinės gynybos pavyzdžiu. Pažymėtina, kad posesinės gynybos pavyzdys šiuo atveju nėra pats tinkamiausias suminio ir supaprastintojo proceso egzistavimo romėnų civiliniame procese įrodymas. Pirmiausia minėtas autorius tiksliai neįvardijo priemonių, kuriomis buvo atliekama posesinė (valdymo) gynyba. Valdymas Romoje gintas posesiniais interdiktai. Būtent interdiktas drauge su faktų, kuriuos reikia įrodinėti ginant valdymą, visuma, posesinę gynybą kokybiškai atskiria nuo petitorinio proceso (*petitum* – lot. ieškinys). Nemažai romanistų, kaip antai lenkų autoriai M. Kuryłowiczius, W. Wołodkiewiczius, M. Zabłocka ir kt., posesinę gynybą, pasiekiamą interdiktai, laiko neprocesine teisių apsaugos priemone (*ochrona pozaprocesowa*) [18, p. 313]. Štai W. Wołodkiewiczius teigia, jog, be apsaugos, suteikiamos procesiniu būdu, Romoje didelis vaidmuo teko neprocesinei apsaugai, kurią įgyvendino pretorius, naudodamasis jam suteiktais valdiniais įgaliojimais – *imperium* [18, p. 311]. Analogiškai ir M. Kolańczykas nurodo posesinius interdiktus romėnų teisėje buvus pačia svarbiausia ir dažniausiai naudojama neprocesine teisių apsaugos priemone [1, p. 280–281]. Taigi, matome, jog nagrinėjant posesinę gynybą tenka kalbėti ne apie įprastinės ginčo teisenos ir suminio proceso santykį, o apie procesinius ir neprocesinius teisių apsaugos būdus. Dėl šios priežasties ir posesinės gynybos, kaip vienos iš Romoje egzistavusių suminio proceso formų, traktavimas nėra tikslus ir pagrįstas.

Taigi kyla klausimas, ar apskritai galima kalbėti apie suminį procesą romėnų civiliniame procese? Pažymėtina, jog, be minėto mėginimo susieti suminį procesą ir romėniškąją posesinę gynybą, daugiau šiuolaikinio suminio proceso ir romėnų teisės sąsąukų Lietuvos teisinėje literatūroje neieškota. Skirtinga šiuo klausimu ir užsienio romanistų nuomonė. Štai vienas žymiausių šiuolaikinių lenkų romėnų teisės specialistų prof. Wiesławas Litewski gana kategoriškai teigia, kad nors kiek konkrečiau apibrėžtų sumarinių procesų Romoje nebūta. Pasak W. Litewski, romėnų civiliniam procesui buvo žinomi tik atskiri atvejai, kai įstatymas leido tam tikrų kategorijų bylose, kurių sąrašas nebuvo didelis, nukrypti nuo kai kurių procesinių reikalavimų, t. y. supaprastinti procesą [9, p. 446]. Iš tiesų tenka sutikti, kad galimybių atskirus procesinius reikalavimus tam tikrų kategorijų bylose taikyti mažesne apimtimi būta. Kaip vieną tokių proceso supaprastinimo atvejų galima paminėti bylose, kuriose ieškinio suma nedidelė, buvusią vadinamąją *sine scriptis* galimybę. *Sine scriptis* – tai ekstraordinaraus proceso epochoje atsiradęs leidimas proceso dalyviams kai kuriuos procesinius veiksmus atlikti žodine, o ne rašytine forma. Pavyzdžiui, ieškinio reikalavimus išdėstyti ne rašytiniame pareiškime – *libellus conventionis*, o žodžiu, įrašant juos į posėdžio protokolą. W. Litewski pažymi, kad *summatim cognoscere* tvarka buvo paprastai taikoma tuomet, kai ieškininiai reikalavimai buvę gana aiškūs ir ne ginčytini, tačiau pavieniai atvejai neleisdžia teigti egzistavus specialią bylinėjimosi formą [9, p. 445–446].

Kita vertus, tokia W. Litewski suminio proceso egzistavimo romėnų civiliniame procese atžvilgiu išsakyta nuomonė nesusilaukė pritarimo. Štai W. Wołodkiewiczius ir M. Zabłocka nurodo, jog atskirais atvejais teismo procesas galėjęs vykti supaprastinta forma – *summatim cognoscere, cognitio de plano*. Šių autorių nuomone, suminis procesas pasireiškia proceso supaprastinimu nesilaikant rašytinės kai kurių procesinių dokumentų formos [18, p. 311]. Šiuo atveju iš esmės ir vėl kalbama apie formalias proceso spartinimo priemones, o ne apie bylos medžiagos koncentruotumą, kuri tie-

siogiai sietina su sumarinio procesu. Taigi dalis autorių teigia sumarinio proceso romėnų teisėje nebuvus, kiti jį ne visai pagrįstai tapatina su supaprastintuoju procesu.

Akivaizdu, kad privačių teisinių santykių subjektai, siekdami apginti pažeistas arba ginčijamas teises, visuomet yra suinteresuoti tai padaryti kaip galima operatyviau ir ekonomiškiau. Be to, šiuo atveju ne mažesnė reikšmė tenka ir tai aplinkybei, kad dalis ginčų yra ganėtinai aiškūs, o atsakovas neturi jokių daugiau ar mažiau pagrįstų atsikirtimų į pareikštus ieškininius reikalavimus, tačiau ieškovo teisėms esant nepatvirtintoms įsiteisėjusiu teismo sprendimu paprasčiausiai vengia vykdyti savo pareigas.

Principato laikotarpiu (greičiausiai valdant imperatoriui Adrianui), be įprastinio *cognitio*, Romoje atsiranda savita ekstraordinaraus proceso atmaina – reskriptinis procesas. Principato epochoje romėnų teisei tampant vis labiau komplikuotai, teisėjui, gavusiam bylą, kurioje spręstini sudėtingi teisės klausimai, suteikiama galimybė kreiptis konsultacijos į aukščiausiąją teisminę instanciją, t. y. į imperatorių (*relatio, consultatio ante sententiam*). Vėliau iš *consultatio ante sententiam* išsirutulioja jau minėtas reskriptinis procesas, kurio esmė yra ta, jog ir bet kuris asmuo, prieš inicijuodamas įprastinį teismo procesą, galėjo kreiptis į imperatorių, kad šis pareikštų savo nuomonę dėl reikalavimų pagrįstumo. Atsižvelgiant į Romos valstybės dydį bei tą aplinkybę, jog reskriptiniu procesu, siekdamas išvengti didelių laiko bei lėšų sąnaudų, kurių reikalauja įprastinis teismo procesas, šalys naudodavosi gana dažnai, imperatoriaus kanceliarija nebuvo pajėgi tirti faktinių bylos aplinkybių. Lenkų romanistas K. Kolańczykas pažymi, jog vykstant reskriptiniam procesui buvo atliekamas tik teisinis pareiškime išdėstytų reikalavimų vertinimas bei priimamas hipotetinis sprendimas, kuriame specialiai nurodoma, jog jis esąs teisingas tik tuo atveju, jei ieškovas pateikė tikrovę atitinkančias faktines aplinkybes – *si preces veritate nituntur* [1, p. 311]. Analogiškai ir W. Wołodkiewiczus nurodo imperatoriaus reskriptą esant sąlyginį sprendimą, kuris priimamas darant prezumpciją, jog faktinis ieškinio pagrindas atitinka tikrovę [18, p. 311]. Kaip matome, romėniškąjį reskriptą ir šiuolaikinį sumarinį procesą vienija tai, jog procesinis sprendimas yra priimamas neištyrus faktinių bylos aplinkybių. Be to, gavęs imperatoriaus reskriptą ieškovas turėjo teisę pateikti jį atsakovui reikalaujantis įvykdyti geruoju. Tik tuo atveju, jeigu atsakovas su reskriptu nesutinka ir atsisako jį vykdyti, procesas virsta įprastine ginčo teiseną. Pažymėtina, kad vykstant įprastiniam teismo procesui taikomi teismo nepriklausomumo, laisvo įrodymų vertinimo principai, o imperatoriaus reskriptas teismą saisto tik tiek, kiek ieškovo imperatoriui pateiktas faktinis ieškinio pagrindas atitinka tikrovę.

Taigi aptartasis reskriptinis procesas leidžia teigti Romoje egzistavus ne tik tam tikras išimtinės bylų kategorijas, kuriose spartinant procesą imamasi teisenos supaprastinimo priemonių, tačiau ir sumarinį procesą, susijusį su bylos medžiagos centruotumu. Reskriptinis procesas Romoje buvo ne tik gana veiksminga proceso centruotumo ir ekonomiškumo užtikrinimo priemonė, tačiau atsižvelgiant į tai, kad bylas šio proceso tvarka nagrinėdavusi aukščiausioji teisminė instancija svariai prisidėjo ir prie bendros teismų praktikos formavimo bei teisinės kultūros plėtojimo. Įdomu, kad reskriptinio proceso principus gana plačiai atspindi CPK įtvirtinta viena iš sumarinio proceso formų – dokumentinis procesas. Įstatymų leidėjas netgi pasirinko iš esmės tapačią preliminarų sprendimo įsiteisėjimo tvarką, pasižyminčią tuo, jog preliminarų sprendimo įsiteisėjimas yra tiesiogiai siejamas su atsakovo prieštaravimų pateikimu. Tiek Romoje atsakovui nesutinkant su imperatoriaus reskriptu ir jo nevykdant geruoju, tiek dokumentiniame procese atsakovui pateikus prieštaravimus dėl preliminarų teismo sprendimo, tolesnė galima proceso eiga – jo transformavimas į įprastinę ginčo teiseną. Ar toks romėniškojo modelio pasirinkimas atitinka šiuolaikinio civilinio proceso poreikius, mėginsime atsakyti kitose šio straipsnio dalyse.

Neabejotinai reskriptinį procesą vertinant kaip itin svarbų romėnų civilinio proceso žingsnį proceso sutelktumo ir ekonomiškumo link, negalima šio proceso efektyvumo absoliutinti. Štai K. Kolańczykas pažymi, kad praktikoje šiuo procesu buvo ganėtinai dažnai piktnaudžiaujama, todėl imperijos laikotarpio teisė nuolat griežtino naudojimosi reskriptiniu procesu sąlygas [1, p. 168].

Kai kurių problemų taikant CPK normas, reglamentuojančias sumarinį procesą, tenka patirti ir Lietuvos teismams. Kokios jos, aptarsime netrukus.

Jau ilgiau nei dvejus metus galiojantis CPK, iš esmės sekdamas Austrijos ZPO, įtvirtino vienpakopę teismo įsakymo sistemą, pakeitusią iki tol galiojusią procesinių įstatymų numatytą dvipakopę, arba „vokiškąją“, teismo įsakymo modelį, nors perėmė ir kai kuriuos vokiškosios sistemos požymius – būtent tai, kad bylos nagrinėjimas taikant teismo įsakymo procedūrą siejamas tik su paties suinteresuotojo asmens valia pasirinkti sumarinę ginčo nagrinėjimo tvarką, bet ne su piniginio reikalavimo dydžiu. Remiantis Vokietijos patirtimi, be teismo įsakymo procedūros, numatyta dar viena civilinių ginčų sprendimo forma, įgyvendinanti materialias proceso pagreitinimo galimybes – dokumentinis procesas.

Nuo 2002 m. redakcijos CPK įsigaliojimo praėjusio laiko tikriausiai neužtenka, kad galėtume padaryti išsamias išvadas, ar jame įtvirtinti sumariniai procesai iš tiesų pateisino įstatymų leidėjų, teisėjų, advokatų bei pirmiausia visuomenės, pačių bylininkų lūkesčius, ar šios naujovės tikrai yra efektyvios procesinio sutelktumo principo įgyvendinimo civiliniame procese priemonės. Kita vertus, teismams ėmus praktiškai taikyti teismo įsakymą bei dokumentinį procesą reglamentuojančias teisės normas, iškilo tam tikrų problemų, su kuriomis gana dažnai susiduriama nagrinėjant minėtų kategorijų bylas. Kai kurių iš jų pabrėžimas, teorinių ir praktinių šių problemų sprendimo galimybių aptarimas ir sudaro kitą ne mažiau svarbų šio straipsnio tikslą.

Kaip jau minėta, galiojantis CPK įtvirtina vienpakopę teismo įsakymo sistemą, reiškiančią, kad teismas, gavęs pareiškimą dėl teismo įsakymo išdavimo, nedelsdamas, tačiau ne vėliau kaip kitą dieną, išduoda teismo įsakymą. Vertinant naujojo modelio pranašumus neretai pažymima, kad jo įgyvendinimas padeda dar labiau pagreitinti įsakymo išdavimą, nes teismas išvengia dvigubo procesinių dokumentų siuntimo skolininkui ir taip sutaupomas vienas procesinis etapas. Taigi šis teismo įsakymo modelis CPK pasirinktas kaip veiksmingesnė proceso sutelktumo įgyvendinimo priemonė. Įvertinant jos pranašumus tenka pažymėti ir kai kuriuos sunkumus, su kuriais susiduriama šią sistemą taikant. Teismų praktikoje ganėtinai dažni atvejai, kai teismas, gavęs kreditoriaus pareiškimą, išduoda teismo įsakymą ir jo nuorašą ne vėliau kaip kitą dieną drauge su kreditoriaus pareiškimo nuorašu bei pranešimu, kuriuo informuojama apie teisę pareikšti prieštaravimus, jų pateikimo ir nepateikimo nustatytu terminu procesines pasekmes, išsiunčia skolininkui, tačiau paaiškėja, kad paštas neturi galimybės šių procesinių dokumentų įteikti skolininkui, nes adresatas išvykęs arba kreditoriaus nurodytu adresu gyvena kitas fizinis asmuo, veikia kita įmonė įmonė skolininkė nevykdo veiklos ir pan.

CPK 438 straipsnis, reglamentuojantis procesinių dokumentų įteikimo tvarką bylose dėl teismo įsakymo išdavimo, nustato, kad šiuo atveju procesiniai dokumentai gali būti įteikiami naudojantis įteikimo būdais, nustatytais CPK 124 straipsnio 1–3 dalyse, t. y. įteikimu adresatui pasirašytinai, kai teismo procesinius dokumentus įteikia paštas, teismo kurjeris ar antstolis, įteikimu šeimos nariams ar juridinio asmens darbuotojui, tačiau vienareikšmiškai įtvirtina įteikimo kuratoriui ir viešo paskelbimo būdu negalimumą.

Taigi, be dviejų pagrindinių bylos dėl teismo įsakymo išdavimo tolesnės eigos variantų, t. y. teismo įsakymo įsiteisėjimo ir vykdomojo rašto pagal kreditoriaus prašymą išdavimo, jeigu skolininkas nustatytu terminu nepateikia teismui prieštaravimų, bei esant skolininko prieštaravimams ir kreditoriui per teismo nustatytą terminą pareiškus ieškinį bei primokėjus trūkstantį žyminio mokesčio dalį bylos perdavimo nagrinėti įprasta ginčo teisenos tvarka, atsiranda ir trečiasis variantas. CPK 431 straipsnio 3 dalis nustato, kad jeigu teisme iškėlus bylą ir priėmus teismo įsakymą paaiškėja, jog skolininko gyvenamoji ar darbo vietos yra nežinomos, teismas panaikina įsakymą ir kreditoriaus pareiškimą palieka nenagrinėtą. Tokia bylos baigtis iš esmės atitinka pareiškimo civilinėje byloje palikimo nenagrinėtu esmę, kad pareiškėjas, įgyvendindamas savo teisę į teisminę gynybą, nesilaikė tam tikros tvarkos, kurią šiai teisei įgyvendinti nustato procesinis įstatymas.

Kai aplinkybė, jog skolininko gyvenamoji, darbo vieta kreditoriui yra nežinomos, tampa akivaizdi jau teisme iškėlus bylą remiantis kreditoriaus pareiškimu ir išdavus teismo įsakymą, paaiškėja, kad paduodant tokį pareiškimą (daugeliu atveju, aišku, patiems pareiškėjams to nežinant) buvo pažeistos leistinio taisyklės, įtvirtintos CPK 431 straipyje. Būtent 431 straipsnio 2 dalies 4 punktas nustato, kad pareiškimas negali būti nagrinėjamas CPK XXIII skyriaus tvarka, jeigu skolininko gyvenamoji ir darbo vietos yra nežinomos. Be to, ši aplinkybė reiškia ir tai, kad toks kreditoriaus pareiškimas neatitinka ir CPK 433 straipsnio, reglamentuojančio šio pareiškimo formą ir turinį, reikalavimų, nes minėto straipsnio 1 dalies 2 punktas privalomai reikalauja pareiškime dėl teismo įsakymo išdavimo nurodyti skolininko vardą ir pavardę, visą juridinio asmens pavadinimą, adresą ar buveinę, o jeigu kreditoriui žinoma, tai ir skolininko asmens kodą bei darbo vietą. Taigi laikytina, kad nurodymas pareiškime skolininko gyvenamosios, buveinės ar darbo vietos, kuriose skolininkas faktiškai gyvena, nedirba ar nevykdo veiklos, yra pareiškimo turinio trūkumas, o šiuo atveju įstatymo leidėjo pasirinktas bylos baigimo nepriimant procesinio sprendimo variantas iš esmės atitinka ir bendruosius pareiškimo palikimo nenagrinėto pagrindus. Šiuos pagrindus reglamentuojančio CPK 296 straipsnio 1 dalies 11 punktas numato, kad teismas palieka pareiškimą byloje nenagrinėtą, jeigu bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme metu paaiškėja, kad pareiškimas neatitinka jo turiniui keliamų reikalavimų.

Nemažai panašių atvejų, kai nėra galimybės atsakovui įteikti teismo procesinių dokumentų, nes jis nerandamas ieškovo pareiškime nurodytoje gyvenamojoje, buveinės vietoje, teismų praktikoje pasitaiko nagrinėjant bylas dokumentinio proceso tvarka. Ypač daug ieškinių apygardų teismams pateikia įmonės, kurioms iškeltos bankroto bylos. Paprastai tai būna piniginiai reikalavimai atsakovams –

juridiniams ir fiziniams asmenims dėl neatsiskaitymo už parduotą produkciją, dėl kitų iš sutarčių kylančių įsipareigojimų nevykdymo. Atsižvelgiant į reikalavimo pobūdį ir įrodymus, kuriais šis reikalavimas grindžiamas, ieškovas, siekdamas mažesnių laiko bei su procesu susijusių finansinių išlaidų, prašo nagrinėti bylą dokumentinio proceso tvarka. CPK 428 straipsnio 8 dalyje dokumentiniame procese teismo priimamo procesinio dokumento – preliminarus teismo sprendimo įsiteisėjimą sieja su tuo, ar atsakovas per įstatymo nustatytą terminą pareiškė prieštaravimus, ar ne. Tam, kad atsakovas galėtų nuspręsti, ar reikš prieštaravimus, ar sutiks su preliminarium sprendimu, jis privalo susipažinti tiek su šiuo sprendimu, tiek su pareikštu ieškiniu. CPK 429 straipsnis nustato preliminarus sprendimo analogiškus įteikimo būdus, kaip ir teismo įsakymo atveju. Preliminarus sprendimo įteikimas kuratoriui bei viešo paskelbimo būdas šiuo atveju taip pat neleidžiami. Į klausimą, kokie turi būti tolesni teismo veiksmai, jei preliminarus teismo sprendimo ir ieškinio nuorašai atsakovui neįteikiami, nes jo negalima rasti ieškovo nurodytoje gyvenamojoje, buveinės vietoje, įstatymas, priešingai nei teismo įsakymo atveju, tiesiogiai neatsako. Dėl šios priežasties teismams, susidūrusiems su tokia situacija, kai preliminarus sprendimo įteikti atsakovui negalima, kilo klausimų dėl tokiu atveju priimtino procesinio sprendimo.

Šiuo metu teismų praktika eina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2003 m. birželio 26 d. konsultacijoje nurodyta kryptimi, kuri, autoriaus nuomone, vertinant jos teorinį pagrįstumą bei santykį su kai kuriais kertiniais civilinio proceso principais, nėra pakankamai motyvuota. Minėtoje konsultacijoje šalies teismams pažymima, kad tinkamas preliminarus sprendimo nuorašo įteikimas atsakovui yra viena iš įstatymo numatytų būtinųjų sąlygų (*conditio sine qua non*), kurioms esant šis procesinis dokumentas įgyja *res judicata* galią [3].

Nagrinėjant bylą dokumentinio proceso tvarka, priėmus preliminarų teismo sprendimą ir paaiškėjus, kad atsakovo gyvenamoji ar buveinės ir darbo vietos yra nežinomos, todėl nėra galimybės jam įteikti procesinių dokumentų nuorašų, pagal Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išaiškinimą, tenka pasiremti įstatymo analogija su CPK 424 straipsnio 2 dalimi bei 428 straipsnio 7 dalimi. Šie konsultacijoje minėti straipsniai tam, kad būtų galima perduoti bylą nagrinėti bendrąja ginčo teisenos tvarka, numato termino ieškovui pašalinti ieškinio trūkumams ir primokėti trūkstantį žyminį mokesį, jei ieškinys neatitinka XXII CPK skyriuje nustatytų leistinumo reikalavimų arba pagal pateiktus įrodymus negali būti visiškai tenkinamas. Kaip jau minėta, procesinių dokumentų įteikimas atsakovui naudojantis 429 straipsnyje nurodytais leistiniais įteikimo būdais yra būtina sąlyga nagrinėjant bylą dokumentinio proceso tvarka. Jeigu galimybės šią sąlygą įgyvendinti nėra, negalimas ir dokumentinis procesas, o ieškovas, atlikdamas įstatymo numatytą veiksmą, t. y. primokėdamas trūkstantį žyminio mokesčio dalį, įgyvendina savo teisę į ginčo išnagrinėjimą teisme įprastine, ginčo teisenos tvarka. Taigi nagrinėjamu atveju teismas nutartimi privalo panaikinti byloje priimtą preliminarų sprendimą ir nustatyti ieškovui trūkstantį žyminio mokesčio primokėjimo terminą. Šiam primokėjus žyminio mokesčio dalį, byla turi būti perduodama nagrinėti ginčo teisenai, o neprimokėjus – ieškinys laikomas nepaduočiu ir grąžinamas jį padavusiam asmeniui.

Mūsų nuomone, tokia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pozicija iš dalies kritikuotina civilinio proceso dispozityvumo principo aspektu. Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius savo konsultacijoje nenurodė motyvų, kuriais remdamasis, taikant įstatymo analogiją su civilinėmis procesinėmis teisėmis normomis, reguliuojančiomis teismo įsakymo institutą, siūlė ne tapatų sprendimą, t. y. palikti ieškinį nenagrinėtą, o įpareigoti atsakovą primokėti trūkstantį žyminio mokesčio dalį, kad procesas galėtų būti transformuotas į ordinarią ieškinio formą. Vienas reikšmingesnių svarbaus civilinio procesinio principo – dispozityvumo aspektų yra tas, kad teismas negali iškelti civilinės bylos savo iniciatyva, taip pat niekas negali priversti ieškovo pareikšti ieškinį (CPK 5 str.) – *nemo iudex sine actore, nemo invitus agere cogatur*. Taigi ne visai aišku, kodėl klausimas, ar transformuoti ginčą į įprastą ginčo formą bei įgyvendinti tam reikalingus įstatymo keliamus reikalavimus (sumokėti už ieškinį, pateikiamą ginčo teisenos tvarka, mokėtiną žyminį mokesį) turėtų būti paliktas paties ieškovo dispozicijai. Dėl nurodytų priežasčių Aukščiausiojo Teismo poziciją galima būtų mėginti grįsti tik ketinimu užtikrinti kuo didesnę proceso koncentruotumą ir ieškinio perdavimo nagrinėti įprasta ginčo forma (nes tikimybė, jog ieškovas pasirinktų tokį savo teisių gynybos būdą, yra ganėtinai didelė) klausimą išspręsti vienu procesiniu dokumentu, taip taupant tiek šalių, tiek teismo darbo laiką. Kita vertus, proceso koncentruotumą galima traktuoti ne tik kaip vieną iš procesinių tikslų, įtvirtintų CPK 2 straipsnyje, bet ir kaip vieną proceso principų, kurio atžvilgiu, pasak dr. Franzo Kleino, galioja santykinio civilinio proceso principų įgyvendinimo taisyklė [10, T. I, p. 54]. Tai reiškia, kad nė vieno procesinio principo nevalia absoliutinti, nes tik protingai ir darniai taikoma jų visuma leidžia pasiekti visus civiliniam procesui keliamus tikslus. Taigi kažin, ar siekis kuo labiau paspartinti procesą, mažinti teismo laiko ir darbo sąnaudas, kai pats teismas savotiškai „siūlo“ ieškovui kreiptis ieškinio teisenos tvarka, nėra proceso koncentruotumo ir jo

dispozityvumo, t. y. proceso šalių galimybės, sudarančios pačią civilinės teisenos esmę, disponuoti procesinėmis teisėmis, supriešinimas?

Praktiškai taikant procesinės teisės normas, reglamentuojančias teismo įsakymo išdavimą, dokumentinį procesą, neretai pasigirsta nuomonių, kad įstatymų leidėjas ne visai pagrįstai nustatė, jog skolininkui byloje dėl teismo įsakymo išdavimo ir atsakovui byloje, nagrinėjamose dokumentinio proceso tvarka, negalimas procesinių dokumentų įteikimas per kuratorių ir viešo paskelbimo būdu. Teigiama, kad ši išlyga procesiniame įstatyme labai sumažina tiek teismo įsakymo, tiek ir dokumentinio proceso, kaip proceso koncentruotumo įgyvendinimo priemonių, efektyvumą, o teismai mūsų nagrinėjamais atvejais susiduria tik su papildomu darbu, todėl didėja tiek finansinės, tiek laiko sąnaudos.

Su tokia nuomone negalima sutikti. Sumarinių procesų ypatybės, leidžiančios įgyvendinti optimaliausio proceso koncentruotumą ir ekonomiškumą, negali būti pervertinamos paneigiant kitus procesinius ieškininės teisenos principus. Vienas tokių – tai teisė į tinkamą teismo procesą (*due process of law*). Vienas esminių šio proceso dalių – būtinybė kiekvieną šalį laiku ir tinkamai informuoti apie teismo atliekamus procesinius veiksmus bei priimamus procesinius sprendimus. Pirmiausia kyla klausimas, kaip galima ką tik minėto principo koherencija turint galvoje, kad pagal CPK 436 straipsnį teismo įsakymas yra išduodamas nepranešus skolininkui ir tik tuomet, kai teismas jau yra priėmęs įsakymą, kreditoriaus pareiškimo bei įsakymo nuorašai kartu su CPK 437 straipsnyje nurodytu pranešimu yra siunčiami skolininkui? Atsakant į šį klausimą reikia pažymėti, kad teismo įsakymas, kaip ir bet kuris kitas teismo procesinis dokumentas, teisinę galią įgyja tik tuomet, kai įsiteisėja ir tampa vykdytinu (o teismo įsakymas kartu ir vykdomuoju) dokumentu. CPK teismo įsakymo įsiteisėjimą sieja su dviem svarbiomis galimybėmis:

pirma, su skolininko sužinojimu apie tai, kad kreditorius kreipėsi į teismą prašydamas išduoti įsakymą, kad toks prašymas buvo patenkintas ir kad šis procesinis dokumentas išduotas;

antra, su tuo, ar skolininkas per CPK 439 straipsnio 2 dalyje nustatytą terminą nuo pranešimo apie teismo įsakymo išdavimą pareiškė savo prieštaravimus.

Pirmojo reikalavimo įvykdymas bei antrojoje sąlygoje numatytų veiksmų neatlikimas nustatytu laiku savaime reiškia, kad teismo įsakymui nėra jokių kliūčių įgyti teisinę galią, t. y. įsiteisėti. Pažymėtina, jog įstatymas, jau reglamentuodamas bylų dėl teismo įsakymo leistinumą klausimus (CPK 431 str. 2 d. 3, 4 p.), aiškiai nurodo, kad reikalavimas, nors ir atitinkantis minimo straipsnio 1 dalyje nustatytus požymius (piniginis pobūdis, nustatyti reikalavimo pagrindai ir kt.), negali būti nagrinėjamas sumarinio proceso forma, jeigu skolininkas gyvena užsienyje arba užsienyje yra jo buveinė ir jeigu skolininko gyvenamoji bei darbo vietos yra nežinomos.

Be to, turint galvoje, kad tenkinant reikalavimą sumarinio proceso tvarka neteisingo sprendimo priėmimo galimybę labai padidina tai, jog teismas netiria faktinio šio reikalavimo pagrindo bei nevergina įrodymų (jie paprasčiausiai gali būti ir nepateikti), teismo atliekamų procesinių veiksmų galėjimas sukelti siekiamas teises pasekmes yra išimtinai siejamas su skolininko žinojimu apie šiuos veiksmus. Taigi įstatymas (CPK 438 str.) numato, jog pranešimas skolininkui apie teismo įsakymo išdavimą gali būti įteikiamas tik tokiais CPK numatytais procesinių dokumentų įteikimo būdais, kurie sudaro ne hipotetinį, o realų pagrindą teigti, jog skolininkui apie išduotą teismo įsakymą yra tikrai žinoma. Taigi kreditoriaus pareiškimo bei teismo įsakymo nuorašai, taip pat teismo pranešimas negali būti įteikiami kuratoriui arba viešai paskelbiant. Tokią poziciją suponuoja tai, kad įteikimas minėtais būdais sudaro pagrindą tik formaliai tikėtis, jog skolininkas sužinojo apie procesą. Doc. V. Nekrošius nuomone, tokie procesinių dokumentų įteikimo būdai kaip įteikimas viešai paskelbiant arba kai kurių užsienio valstybių civilinio proceso teisėje numatytas paskelbimas teismo skelbimų lentoje (Austrijos civilinio proceso teisėje pranešimo apie atitinkamus procesinius veiksmus pakabinimas teismo skelbimų lentoje traktuojamas kaip įteikimas viešai paskelbiant), gali būti laikomas tik kaip tam tikra įteikimo iliuzija [12, p. 129]. Akivaizdu, kad šių įteikimo būdų draudimas teismo įsakymu yra pagrįstas pirmenybės tinkamam procesui, o ne proceso koncentruotumui teikimu, nes vien proceso operatyvumas, atsietas nuo būtinybės šiame procese priimti teisingus ir pagrįstus procesinius sprendimus, jokių būdu negali būti suprantamas kaip pagrindinis teismo proceso tikslas.

Įteikimas viešai paskelbiant pagrįstai laikomas kraštutine priemone, taikytina tik tais atvejais, kai nėra galimybės pasinaudoti kitais įstatymo numatytais įteikimo būdais. Doc. Vytautas Nekrošius teisingai pažymi, kad įteikimas viešai paskelbiant reiškia ne tiek koncentruotumo įgyvendinimą, kiek yra susijęs su galimybe nagrinėti bylą teisme apskritai. Tiek taikant CPK numatytą viešo paskelbimo spaudoje būdą, tiek ir Austrijos, Vokietijos, kitų užsienio valstybių procesiniuose įstatymuose numatytą paskelbimo būdą, kai informacija apie atitinkamus procesinius veiksmus iškabinama teismo skelbimų lentose, tik preziumuojama, kad šalis šią informaciją sužinojo, tačiau faktiškai tokia tikimybė lieka ypač nedidelė. Tuo tarpu vienas iš preliminarų teismo sprendimą ir teismo įsakymą apibūdinan-

čių požymių yra specifinė šių procesinių dokumentų priėmimo ir jų įsiteisėjimo tvarka. Preliminarus teismo sprendimas yra priimamas įvertinus tik vienos šalies – ieškovo pateiktus įrodymus, teismo įsakymas išduodamas patikrinus, ar kreditoriaus pareiškimas atitinka įstatymo jam keliamus reikalavimus, todėl tiek šių procesinių dokumentų įsiteisėjimo, tiek ir jų pagrįstumo klausimas yra susijęs su priešingos šalies teise pareikšti prieštaravimus ir taip gintis nuo pareikšto ieškinio. Vien formali prezumpcija, kad šalis iš spaudos sužinojo apie išduotą teismo įsakymą, priimtą preliminarų teismo sprendimą, nors faktiškai šaliai tai gali būti nežinoma, savaime reiškia formalų požįūrį į tinkamo teismo proceso, šalies teisės būti išklaustyti, gintis nuo pareikštų reikalavimų, pagaliau net ir šalių lygiateisiškumo principus. Grįžtant prie nuomonės, kad įteikimo viešai paskelbiant būdas daugiau yra susijęs su galimybe apskritai pradėti nagrinėti bylą teisme, pasakytina, kad aplinkybė, jog byloje nėra žinoma atsakovo buvimo vieta, jau reiškia tam tikrą jos komplikuotumą subjektine prasme, kuris niekaip, nors ginčo dalykas ir atitinka nustatytus kriterijus, nesuderinamas su tokio ginčo nagrinėjimu sumarinio proceso tvarka. Be to, procesinių dokumentų įteikimo kraštutiniais būdais galimybė sumariniam teismo procese tam tikrais atvejais leistų kreditoriams, ieškovams net jau pateikiant ieškinį ar pareiškimą dėl teismo įsakymo išdavimo žinant, kad nurodytu adresu teismui nepavyks priešingai šaliai įteikti procesinių dokumentų, piktnaudžiauti savo procesine teise kreiptis į teismą sumarine tvarka. Tokios pozicijos laikomasi ir užsienio valstybių civilinio proceso teisėje. Pavyzdžiui, Vokietijos ZPO 688 straipsnyje, reglamentuojančiame bylą dėl teismo įsakymo išdavimo leistinumą, be sąlygų, kurias numato ir CPK, tiesiogiai nurodoma, kad skolos priteisimas išduodant teismo įsakymą yra negalimas, jeigu teismo įsakymo nuorašas turėtų būti įteikiamas viešai paskelbiant. Šis pavyzdys tik dar kartą patvirtina, kad siekiant kuo didesnio teismo proceso koncentruotumo privalu paisyti ir kitų procesinių principų, juos taikyti sistemiskai, o ne išskiriant kurį nors vieną ir paneigiant kitų esmę.

Kalbant apie sumarinių procesų taikymo teismų praktikoje efektyvumą ir su tuo susijusias problemas negalima nepastebėti ir to, jog mažesnius nei buvo tikėtasi dokumentinio proceso taikymo rezultatus lemia „ypatinga“ CPK įtvirtinta preliminarus sprendimo įsiteisėjimo tvarka. Galiojančiame CPK įtvirtintą preliminarus sprendimo įsiteisėjimo tvarką savo straipsniuose jau yra kritikavęs R. Norkus [14]. Ši autoriaus išsakyta nuomonė iš esmės yra pagrįsta – esamas teisinis reglamentavimas neatitinka klasikinės dokumentinio proceso sampratos. Kita vertus, Lietuvos CPK įtvirtintas dokumentinis procesas daugeliu aspektų labai panašus į mūsų aptartą romėniškąjį reskriptinį. Kaip jau minėta, įvykdymo pagal reskriptą ieškovas galėjo tikėtis tik tuomet, jei atsakovas neprieštarauja – t. y. sutinka su tuo, kad ieškovas imperatoriui pateikė išsamias ir teisingas faktines aplinkybes, kuriomis grindė savo reikalavimą, ir priimtas procesinis sprendimas yra pagrįstas. Romėnų teisės principai, juridinės sąvokos recepuotini tinkamai įvertinus jų taikomumo šiuolaikinėmis sąlygomis efektyvumą. Dėl šios priežasties mėginsime panagrinėti, kodėl romėniškojo reskripto įsiteisėjimo tvarka nėra optimali vykstant CPK įtvirtintam dokumentiniam procesui.

Svarbus CPK įtvirtintų sumarinių procesų (teismo įsakymo ir dokumentinio proceso) skirtumas – tai būtinumas pagrįsti reiškiamus reikalavimus. Teismo įsakymą kreditorius gali gauti ir nepateikęs jokių reikalavimą pagrindžiančių įrodymų. Ieškovas dokumentiniame procese ieškinį privalo pagrįsti. Dokumentinio proceso ir įprastinės ginčo formos skiriamąją ribą žymi tai, kad, kitaip nei nagrinėjant bylą įprastine ieškinio teise, dokumentiniame procese ieškininiai reikalavimai gali būti grindžiami tik vienintele įstatymo leidžiama įrodinėjimo priemone – rašytiniais įrodymais. Taigi dokumentinio proceso tvarka pateikiamas ieškinys pasižymi tiek pagrindo (*petitum*) specifika, nes toks pagrindas gali būti tik toks reikalavimas, kurį numato CPK 424 straipsnio 1 dalis, tiek ir ieškinio pagrindo (*causa petendi*) ypatingumu. Doc. V. Nekrošius pažymi, kad galiojančiame CPK numatytas dokumentinis procesas sudaro platesnes jo pritaikymo galimybes nei tarpukario Lietuvos CTĮ numatytas priverstinio vykdymo pagal aktus institutas, nes dokumentinio proceso atveju ieškovas savo reikalavimus gali grįsti bet kuriais rašytiniais įrodymais – kiek oficialiais, tiek ir privačiais. Tuo tarpu CTĮ numatyta sumarinė proceso forma buvo galima tik dėl šio įstatymo 161(1) straipsnyje išvardytų specialių rašytinių aktų (oficialių rašytinių įrodymų).

Antruoju požymiu, skiriančiu teismo įsakymo ir dokumentinio proceso formas, doc. V. Nekrošius įvardija tai, kad teismo įsakymo atveju ginčas yra aiškus, tuo tarpu dokumentinis procesas šia savybe nepasižymi [12, p. 190]. Su šia nuomone nenorėtume besąlygiškai sutikti. Rašytiniai įrodymai, palyginti su kitomis įrodinėjimo priemonėmis, pasižymi ypatingu aiškumu, išsamios informacijos apie jais grindžiamas faktines aplinkybes pateikimu bei patikimumu, todėl, manome, kad teismas, net ir formaliai įvertinęs pateiktus įrodymus, gali daryti ganėtinai pamatuotą išvadą dėl reikalavimo pagrįstumo.

Manytina, kad pirmuoju požįūriu ir vadovavosi CPK projektą rengusi darbo grupė. Ji pasirinko kitokį dokumentinio proceso modelį nei klasikinis, kurį, pavyzdžiui, numato Vokietijos ZPO. Pažymė-

tina, kad Vokietijoje teismo priimtas preliminarus teismo sprendimas tenkinant ieškovo pareikštą reikalavimą tampa priverstinai vykdytinas. Tuo tarpu Lietuvoje preliminarus sprendimo, lygiai kaip ir teismo įsakymo, įsiteisėjimas yra tiesiogiai siejamas su atsakovo prieštaravimų pateikimu [17].

Minėtoji įstatymų leidėjo pozicija yra kritikuotina dėl keleto priežasčių. Pirmą, nustatant vienodą teismo įsakymo bei preliminarus teismo sprendimo įsiteisėjimo tvarką neatsižvelgiama į tai, kad pirmuoju atveju kreditoriaus reikalavimo pagrįstumas yra apskritai netikrinamas, todėl neteisingo procesinio sprendimo galimumas yra nepalyginti didesnis nei antruoju atveju, kai ieškinio reikalavimai yra grindžiami aukščiausiu patikimumo laipsniu pasižyminčia įrodinėjimo priemone (rašytiniais įrodymais) ir ieškinio pagrindą teismas formaliai patikrina.

Lyginant preliminarų teismo sprendimą ir romėniškąjį reskriptą negalima nepaisyti to, kad čia esama kai kurių iš pirmo žvilgsnio ne visuomet pastebimų skirtumų. Viena vertus, kreipdamasis į imperatorių su prašymu išduoti reskriptą ieškovas privalo nurodyti faktines aplinkybes. Tai romėniškąjį procesą sieja su dokumentiniu procesu, nes faktinis ieškinio pagrindas privalo būti nurodytas. Kita vertus, dokumentinio proceso atveju ieškinio pagrindą teismas formaliai patikrina. Tuo tarpu Romoje padėtis buvo šiek tiek kitokia. Pirmą, reskriptinis procesas – tai išimtinai aukščiausios teisminės valdžios institucijos – imperatoriaus kompetencija. Kaip minėta, asmenų, besikreipiančių šio proceso tvarka, būta itin daug, todėl aplinkybės, sudarančios faktinį ieškinio pagrindą, nebuvo vertinamos net ir formaliai. Čia reskriptinis procesas labai priartėja prie teismo įsakymo. Būtent dėl šios priežasties reskripto proceso įvykdymo siejimas su atsakovo valia buvęs iš tiesų pagrįstas. Antra, netapatus ir ginčų, kurie buvo nagrinėjami reskriptinio ir yra sprendžiami dokumentinio proceso tvarka, pobūdis. Reskriptinio proceso tvarka buvo galima kreiptis ir esant itin sudėtingam ginčui dėl teisės, tikintis kompetentingų juristų, dirbusių imperatoriaus kanceliarijoje, teisinio patarimo (*consultatio*) ir remiantis šiuo patarimu numatyti tolesnius savo subjektinių teisių gynimo būdus. Dokumentiniam procesui tai nebūdinga – CPK aiškiai įtvirtina reikalavimų, kurie gali būti nagrinėjami šia tvarka, rūšis. Reikalavimai grindžiami rašytiniais įrodymais, todėl tikimybė, kad procesinis sprendimas gali būti iš esmės neteisingas, yra kur kas mažesnė.

Pažymėtina, kad užsienio valstybių, susijusių su klasikiniu dokumentinio proceso modeliu, civilinio proceso teisė „neužmerkia akių“ ir prieš tai, ko berods perdėtai baiminasi Lietuvos įstatymų leidėjas, – prieš egzistuojančią tikimybę, kad formaliai susipažinęs su pateiktais rašytiniais įrodymais teismas priims neteisingą sprendimą. Šiuo klausimu kai kurių užsienio valstybių procesiniai įstatymai numato papildomą procesą, vykstantį jau teismui priėmus preliminarų sprendimą, jeigu atsakovas turi realių galimybių gintis nuo pareikšto ir preliminarium sprendimu tenkinto ieškinio remdamasis kitomis įrodinėjimo priemonėmis.

Mūsų nuomone, reglamentuodamas preliminarus teismo sprendimo įsiteisėjimo tvarką įstatymų leidėjas galėjo prasmingai pasinaudoti daug racionalesne ikikarinio civilinio proceso patirtimi. Turime omenyje jau minėtą priverstinį vykdymą pagal aktus. Juk šio instituto esmė beveik atitinka dokumentinį procesą. Į teismą besikreipiantis asmuo savo reikalavimą grindžia rašytiniu įrodymu – tuo pačiu aktu, ant kurio, nusprenddamas reikalavimą tenkinti, teisėjas užrašo atitinkamo turinio rezoliuciją, tolygią sprendimui. Aktas su rezoliucija grąžinamas ieškovui ir yra vykdytinas (tikriausiai nesuklysimė teigdami, kad kartu ir vykdomasis) dokumentas. Atsakovui laikant, kad ieškovo reikalavimas esąs nepagrįstas, įstatymas suteikia jam teisę per 6 mėnesius nuo priverstinai vykdytino akto nuorašo įteikimo dienos pateikti ieškinį, t. y. inicijuoti bendrosios ieškinio formos procesą. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad esama esminių panašumų ir tarp reikalavimų, galimų nagrinėti naudojantis mūsų aptariamomis procesinėmis formomis. Štai CTĮ 161(1) straipsnis numatė notarine tvarka sudarytų arba šia tvarka patvirtintų nekilnojamojo turto nuomos sutarčių, kiek tai susiję su nuomininko pasižadėjimu išsikraustyti arba grąžinti nuomojamą turtą pasibaigus nuomos laikui ir pasižadėjimu mokėti nuompinigių, pateikimą vykdyti priverstinai. Analogiškai ir galiojančio CPK 424 straipsnio 1 dalies dokumentinio proceso tvarka leidžia siekti reikalavimo iš nekilnojamojo daikto nuomos sutarčių dėl nuomininko išskeldinimo įgyvendinimo. Remiantis minimu straipsniu, dokumentinio proceso forma galima reikšti ir iš nuomos sutarties kylantį reikalavimą (piniginį) sumokėti nuompinigių. Įdomu tai, kad analogišką sumarinę tarpukario CTĮ įtvirtinto priverstinio vykdymo pagal aktus instituto proceso formą numato galiojantis kaimyninės Latvijos CPK. Štai CPK 7 skyriuje „Prievolių vykdymas teismine tvarka“ randame 50 skirsnį „Priverstinis neginčytinų prievolių vykdymas“. Pagal Latvijos CPK 400 straipsnį priverstine tvarka gali būti reikalaujama vykdyti šias neginčytinas prievoles: prievoles sumokėti pinigus arba perduoti kilnojamąjį daiktą, kylančias iš notarine tvarka sudarytų arba jiems prilygintų sandorių, nuomininko prievoles dėl pasibaigusio termino palikti arba grąžinti nuomotą nekilnojamąjį daiktą (pažymėtina, jog šia ne ginčo tvarka negalima reikalauti išskeldinti nuomininką iš gyvenamųjų patalpų), taip pat sumokėti nuomos arba arendos mokesčių, kylančias iš notarine tvarka sudarytų arba žemės

knygose įrašytų sutarčių. Priverstinis vykdymas ne ginčo tvarka taip pat galimas ir pagal protestuotus vekselius. Be to, įstatymas įtvirtina ir draudimą taikyti suminę proceso formą, jeigu toks reikalavimas pareiškiamas dėl valstybei nuosavybės teise priklausančių objektų arba jeigu yra suėjęs senaties terminas (tai aiškiai matyti iš paties teismui pateikiamo akto).

Klausimą dėl priverstinio prievolės įvykdymo teismas išsprendžia nutartimi ne vėliau kaip per septynias dienas nuo pareiškimo gavimo, nepranešęs apie tai skolininkui. Priimtos nutarties nuorašai per tris dienas išsiunčiami pareiškėjui ir skolininkui (Latvijos CPK 401 str.). Pažymėtina, kad Latvijos CPK 405 straipsnio 3 dalis įtvirtina klasikinio dokumentinio proceso esmę atitinkančią nuostatą, pagal kurią aptariamu klausimu priimta teismo nutartis įsiteisėja nedelsiant ir yra vykdytinas bei vykdomasis dokumentas. Analogiškai ir užtikrinant atsakovo teisių apsaugą garantuojama teisė gintis nuo pareikšto reikalavimo. Pagal CPK 406 straipsnio 1 dalį skolininkui suteikiama teisė per šešis mėnesius nuo nutarties nuorašo įteikimo dienos pateikti ieškinį pagal bendrąsias teisingumo taisykles. Minimo straipsnio 2 dalis leidžia taip pat prašyti sustabdyti vykdymą, o jeigu reikalavimas jau buvo patenkin-tas – taikyti ieškinį užtikrinančias (laikinąsias apsaugas) priemones [2].

Taigi Latvijoje šiandien taikoma suminė proceso forma, atitinkanti mūsų tarpukario patirtį ir kur kas tiksliau atspindinti klasikinę dokumentinio proceso sampratą. Baigiant nagrinėti CPK įtvirtinto dokumentinio proceso formos efektyvumo klausimą lieka konstatuoti, kad šio procesinio instituto reglamentavimas, jo tobulinimas tebėra aktualus disputų objektas bei pagrindas iš naujo įtvirtinti atitinkamas CPK normas.

Sumariniai procesai teismų praktikoje yra taikomi sėkmingai, tačiau tam tikrų problemų esama. Vienas jų lemia konkrečios valstybėje susiklostančios socialinio gyvenimo aktualijos, tokios kaip, pavyzdžiui, dažna fizinių asmenų gyvenamosios vietos kaita, išvykimas nuolat gyventi į užsienį bei nedidelis verslo subjektų, ypač smulkesniųjų, veiklos stabilumas – dėl to skolininkus, atsakovus gana sunku rasti bei įteikti jiems procesinius dokumentus. Autoriaus nuomone, tiek teismo įsakymo, tiek ir dokumentinio proceso atveju, nesant galimybės įteikti teismo įsakymo arba preliminarų pareiškimo nuorašų skolininkui ir atsakovui, derėtų įvertinti, kad paduodamas pareiškimą kreditorius/ieškovas nesilaikė visų procesinio įstatymo keliamų kreipimosi į teismą sumarinio proceso tvarka reikalavimų, ir palikti pareiškimą/ieškinį nenagrinėtą. Tuo tarpu esant dokumentiniam procesui sprendimą dėl kreipimosi į teismą bendrąją ginčo teisenos tvarka turėtų priimti pats ieškovas, atsižvelgdamas į procesinį šalių dispozityvumo principą.

Kitą priežastį, mažinančių sumarinių procesų taikymo efektą, grupę, autoriaus nuomone, sudaro ne visai racionalus ir pagrįstas teisinis reglamentavimas. Turime omenyje būtent preliminarų teismo sprendimo įsiteisėjimo tvarką, kuri teisinėje literatūroje jau ne kartą kritikuota. Šią tvarką nustatčius tapačią, kaip ir teismo įsakymui, neadekvačiai įvertinamas dviem apibrėžtojo sumarinio proceso formoms būdingas bylos aplinkybių tyrimo ribojimo, bylos medžiagos koncentruotumo laipsnis. Preliminarų sprendimą teismas priima formaliai įvertindamas įrodymus (rašytinius), kurie šiuo atveju yra labai patikimi. Taigi įstatyme nustatyta teismo įsakymui analogiška preliminarų teismo sprendimo teisinės galios sąsaja su priešingos šalies prieštaravimų pareiškimu, manytina, ne visai atitinka proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo tikslus. Autoriaus nuomone, ši įstatymo nuostata keistina įvertinus tarpukario CTĮ bei Latvijos CPK įtvirtintą teisinį reglamentavimą, preliminarų teismo sprendimo nesiejant su atsakovo prieštaravimų pateikimu, o numatant atsakovui galimybę įsiteisėjusį preliminarų sprendimą skusti bendra tvarka.

Taigi, kaip matome, sumariniai procesai padeda lengviau ir išsamiau įgyvendinti proceso koncentruotumo ir ekonomijos principus, tačiau efektyvesnis jų taikymas sietinas su nurodytais inicijuotais CPK pakeitimais. Mūsų nuomone, reikalingų įstatymų pakeitimo projektų rengėjai turėtų įvertinti ir istorinę sumarinių procesų kilmę, raidą. Tikėtina, kad jiems turėtų būti naudinga ir šiame straipsnyje pateikiama šiuolaikinių sumarinių procesų ir romėniškojo reskriptinio proceso paralelė.

LITERATŪRA

1. **Kolańczyk K.** Prawo rzymskie. Warszawa, Wydawnictwo prawnicze LexisNexisTM, 2001.
2. **Latvijos Respublikos** civilinio proceso kodeksas <http://www.lat.litlex.lt>
3. **Lietuvos Aukščiausiojo Teismo** nutartys internete: <http://www.lat.litlex.lt>
4. **Lietuvos Respublikos** civilinio kodekso komentaras. I, II ir III knygos. Vilnius: Justitia, 2001, 2002.

5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, patvirtintas 2002 m. vasario 28 d. įstatymu Nr. IX–743 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 36–1340.
6. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1980.
7. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas Nr. IX–743 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 36–1340.
8. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, patvirtintas 1964 m. liepos 7 d. įstatymu.
9. Litewski W. Rzymskie prawo prywatne. Warszawa, Wydawnictwo prawnicze LexisNexisTM, 2003.
10. Mikelėnas V. Civilinis procesas. I–II dalys. Vilnius: Justitia, 1997.
11. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 1999.
12. Nekrošius V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002.
13. Nekrošius V. Sumarinio proceso formos pagal naujajį Civilinio proceso kodeksą. Vilnius: Justitia, 2003. Nr. 1–2.
14. Norkus R. Dokumentinis procesas: ar teisinė gynyba taps veiksmingesnė // Teisė. 2003. Nr. 49.
15. Norkus R. Sumariniai procesai: samprata, požymiai, rūšys // Teisė. 2004. Nr. 51.
16. Nr. VIII–1864 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74–2262.
17. Vokietijos civilinio proceso kodeksas <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/statutes.htm>.
18. Wołodkiewicz W., Zabłocka M. Prawo rzymskie. Instytucje. Warszawa, Wydawnictwo C. H. Beck, 2001.
19. Kuryłowicz M., Wiliński A. Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu. Kraków, Kantor wydawniczy Zakamycze, 2002.

Summary Proceedings: searching for their Roman Origins, applying Problems and Possibilities of Legal Regulation Development

Doctoral Candidate Marius Jonaitis
Mykolas Romeris University

Keywords: roman law, summary proceedings.

SUMMARY

The Code of Civil procedure of Republic of Lithuania establishes a variety of procedural forms. The main forms of summary proceedings are court order and documentary proceedings that are dedicated to reach a higher degree of concentration and economy.

One of the main aims of the article is to present the origins of summary proceedings that can be find in roman civil procedure. According to that, the essence of the rescriptorial litigation is revealed.

It is stated in the article that the forms of litigation mentioned above essentially fulfilled their destination but there are some problems the courts collide while applying the norms of the Code of Civil procedure regulating the handing of procedural documents passed in the summary civil procedure and as well there exist serious disadvantages while regulating the coming into power of preliminary decision.

The author argues the position of the Supreme Court that was developed according to the situation when the copy of a preliminary decision cannot be handed to the defendant because his location is unknown. It is suggested that according to the principle of disposition of parties, the claim should be left not considered meanwhile the right of the decision to apply or not following the ordinary dispute litigation should be given exceptionally to the plaintiff.

The author assumes the order of coming into power of preliminary procedure as one of the principle drawbacks in the legal regulation of defined summary trials. In this case establishing the same order of coming into power as for the court order the essential difference between two forms of defined summary trial has not been taken into mind. The author refers to the examples established in the mid-war Code of Civil procedure and in the Code of Civil procedure of the Republic of Latvia and emphasizes that the preliminary decision is passed on the basis of proof that was presented by the plaintiff, the court evaluates the presented literal proof and thus the possibility to pass an unfair decision is much lesser than in the case of court order. According to that it is suggested to amend the Code of Civil procedure stating that the coming into power of preliminary procedure has nothing in common with the contradictions presented by the defendant and establish the right of the defendant to appeal the preliminary decision following the general rules of appeal.